אור הצפון — הפיכת דרך ארץ לדרך שמים

הפיכת דרך ארץ לדרך שמיםא. מדרכו של עולם נהוגים בין הבריות נימוסים מקובלים, הן בחברה והן בינם לבין עצמם, כגון בהליכותם, בישיבתם, בהנהגתם וכדומה, וכמו כן באכילתם, בשתייתם, בשנתם וכדומה. נימוסים אלה נקראים "דרך ארץ". ובני האדם מדקדקים בהם ואינם רואים בזה כל עול. לעומת זה אנו רואים שביחס לתורה ושמירת המצוות בני האדם רואים בהן עול ומחפשים דרכים להשתמט מלדקדק בהם. וחז"ל היו צריכים לתקן וידוי מיוחד על כך: "על חטא שחטאנו לפניך בפריקת עול".

אולם לכשנעיין בדבר, נראה את ההיפך. בעניני דרך ארץ יש עול קשה. אלא משום שהאנשים מרגישים בזה טעם, הם משלימים עם הסבל וגם הסבל נהפך להם לעונג. אנשים עורכים טיולים במרחבי תבל, ולפעמים גם במדבריות ובמקומות שוממים, והם משוטטים בדרכים משובשות שיש בזה משום עינוי. כדברי הכתוב: "ענה בדרך כוחי" (תהלים קב), ובכל זאת הם מחבבים את הטיולים ומתענגים מהם. כמו כן נהנים האנשים מסעודות ומשתאות, למרות שזה כרוך בעמל ובטרדה, לבזבז זמן על כך, לבצע האכילה והשתיה באמצעות כלים שונים: סכינים, מזלגות, כפות וכדומה, לפעול להביא האוכל לפה, ללעוס ולבלוע וכדומה. לפי דברי חז"ל היתה זו אחת מהקללות שנתקלל בהן אדם הראשון, כי לפני החטא היה מקבל מזונו מאליו, כמו שאנו שואפים אויר לריאתנו ללא כל פעולה וטרחה. ובכל זאת אנשים מוצאים עונג באכילתם, למרות שזה עול וקללה.

ולעומת זה הרי העונג והאושר האמתי הוא הדביקות בה', ההתדבקות בחכמה העליונה שאין תענוג ושמחת נפש גדולים הימנה. וזה בא מאליו, ללא כל טרחה, ואין בזה כל עול. ואמנם כשאדם חוטא, נעשית מחיצה בינו לבין הקדוש ברוך הוא והוא מתרחק מהעונג הזה, אבל ה' נתן לנו את יום הכיפורים למחילה ולסליחה שנוכל להיטהר לפני ה' ולחדש חושינו ורגשותינו ולאפשר לנו להתענג מזיו שכינתו. האם יש, איפוא, יום של עונג ועידון יותר גדול מיום הכיפורים, שהוא מחזיר אותנו לעולם התענוגות האמתיים?

ואמנם יום הכפורים הוא יום שכולו רוחני ואין בו אכילה ושתיה. אבל ה' ציוונו להעלות גם את מנהגי דרך ארץ לדרכי שמים ולהפוך את האכילה והשתיה לתענוגים רוחניים. חז"ל אומרים: "כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה בתשיעי ועשירי" (ראש השנה ט). אכילה ושתיה זו בערב יום הכיפורים היא הכנה ליום הכיפורים, או משום שמחתו שהגיע זמן כפרתו, או כדי שיהיה כוח להרבות ביום הכפורים בתפילה ובעבודת התשובה (ראה שערי תשובה לרבינו יונה ד). והרי מטרתו רוחנית, ולא עוד אלא שקשה עליו האכילה באותו יום, שהוא דואג על חטאיו ומלא יראה ופחד מאימת יום הדין, ואינה אלא לשם מצוה. בתנאים כאלה נהפכת הפעולה הגשמית, שהיא לכאורה דרך ארץ, לפעולה רוחנית ואינה נחשבת כלל לאכילה כי אם לתענית, ומעלה עליו הכתוב כאילו התענה גם ביום תשיעי. ואותו עונג רוחני אמתי שיש ביום הכיפורים ביום סליחה וכפרה והטהרות לפני ה', יש גם ליום התשיעי כיום אכילה ושתיה.

ועוד נצטוינו לחוג שמונה ימי חג לאחר יום הכיפורים ולשמוח בהם ודוקא על ידי אכילה ושתיה, כי אין שמחה אלא בבשר ויין. הכתוב אומר: "זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו" (תהלים קיח) "ואמר רב אבין אין אנו יודעים במה לשמוח אם בהקדוש ברוך הוא אם ביום, בא שלמה ופירש: 'נגילה ונשמחה בך'" (ילקוט שמעוני שם), בימי החג יש להגיע לעונג האמתי ולשמחה העילאה ביותר בה' בעצמו, כביכול, ועל האדם להשיג מדריגה כזו שגם האכילה והשתיה יהפכו לו לעונג רוחני ולשמחה בהקדוש ברוך הוא.

ב. כן אנו מוצאים גם בנימוסי בני אדם אחרים, שכאשר הם מכוונים לשם שמים, יש להם ערך רב והם מביאים למדריגות עליונות ולעונג רוחני שלא ישוער.

מסופר בגמרא (סנהדרין צו) שכאשר שלח מרודך בלאדן מלך בבל אגרת שלום לחזקיהו המלך כתב בתחילה: "שלמא למלכא חזקיה, שלם לקרתא דירושלם, שלם לאלהא רבא". והעיר להם נבוכדנאצר, שהיה סופר המלך באותו זמן, שאם הם קוראים להי' "אלהא רבא", למה הם כותבים אותו בסוף? אלא כך צריכים לכתוב: "שלם לאלהא רבא, שלם לקרתא

דירושלם, שלם למלכא חזקיה". אמרו לו: "קרינא דאיגרתא ליהוי פרוונקא". ורץ נבוכדנאצר אחר השליח ותיקן את נוסח האגרת כדבריו. ואמרו חז"ל: "אמר הקדוש ברוך הוא, אתה פסעת שלש פסיעות בשביל כבודי, חייך שאני מעמיד ממך שלשה מלכים קוזמוקטורין (תופשי העולם) שליטין מסוף העולם ועד סופו" (ראה ילקוט שמעוני רמד).

מסופר הרבה במדרשי חז"ל על שלטונו של נבוכדנאצר בעולם שהיה מושל בכיפה בכל העולם והטיל אימה על כל בני האדם עד ש"כל ימיו לא נמצא שחוק בפה כל בריה" (שבת קמט:) ולא רק על בני האדם משל כי אם על כל יצורי תבל, כפי שתיארו חז"ל: "שמשל אפילו על חיות השדה ועל עוף השמים ולא היו יכולים לפתוח את פיהם כי אם ברשותו" (ילקוט ריא בשם פרקי דר"א). ולא עוד אלא שעלה גם במעלות רוחניות עליונות עד שאמר שירות ותשבחות לפני ה' כדוד המלך נעים זמירות ישראל, ולולא ע'כבו בידו, היה עוד עולה עליו, כפי שאומרים חז"ל: "אמר ר' יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאילמלא בא מלאך וסטרו על פיו, ביקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים" (סנהדרין צב:) ופירש רש"י: "שהיה מסדר שבחות נאות יותר מדוד ואילו אמרן, הקדוש ברוך הוא היה נוטה אחריהן יותר מאחרי השירות שעשה דוד".

והנה הגיע נבוכדנאצר לעונג הגדול ביותר שאדם יכול להגיע. ואנו יכולים לתאר, הן מבחינת השררה והכבוד שאין למעלה מהם, והן מבחינה רוחנית, להשיג השגות עליונות כאלה ששירות דוד בן ישי הן בטלות לעומתן.

ולמה זכה נבוכדנאצר לכל זה? משום שפסע שלש פסיעות כדי לתקן הנוסח של האגרת ולהקדים שם ה' לשמו של חזקיהו, שלכאורה אין זה אלא מעשה של נימוס רגיל, אבל מכיון שעשה פעולה זו לכבוד ה', נהפך מעשה דרך ארץ זה לדרך שמים ולתנופה כבירה כזו עד שהעלה אותו לגבהי מרומים מכל הבחינות וזכה לעידון עידונים כזה.

ג. ומתוך שמדת דרך ארץ יש לה ערך כה רב במקומה הראוי. יש להקפיד על כך ככל האפשר אף בענינים הנוגעים לעבודת ה', מסופר בגמרא (ברכות יג:) על רבי יהודה הנשיא "שהיה שונה לתלמידיו לפני זמן קריאת שמע וכשהגיע זמן קריאת שמע היה מעביר ידיו על פניו ומקבל עליו עול מלכות שמים". ומפרש הערוך שהטעם שהעביר ידיו על פניו הוא "שלא יראו עיניו כשהוא מסביבן ומתגנה" (ראה שם בשולי הדף). פירוש הדברים שהרי בזמן שגומרים "אחד" שבקריאת שמע צריכים להמליך את ה' למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים (ראה שם), ונמצא שבאותה שעה מסבבים את העינים לכל צד, ואין זו ממדת דרך ארץ.

הרי מכאן שאף בשעה שעוסקים בקבלת עול מלכות שמים, אין לוותר באותה שעה על סטיה כל שהיא במדת דרך ארץ, ואף ר' יהודה הנשיא, שאפשר לתאר לאיזו מדריגה של המלכת ה' ונכונות למסירות נפש הגיע באותו זמן, בכל זאת דקדק בזה והעביר ידיו על עיניו שלא יראו בהן אי אילו תנועות שאינן נאות.

מצינו עוד בספר תהלים (קמח) כשדוד קורא את כל ברואי העולם, מן השמים ועד קצות הארץ, שיהללו את שם ה' הוא מתחיל בברואי הארץ מן התנינים החיות והבהמות ככתוב: "הללו את ה' מן הארץ תנינים וכו', החיה וכל בהמה וכו'", ואילו את האדם הוא מונה לבסוף: "מלכי ארץ וכל לאומים וכו'", ואומרים חז"ל טעם הדבר, שמשום שהם נבראו קודם האדם, אף קילוסם בא בראשונה (ראה ויקרא רבה יד:א וראה שם עוד: "כשם שיצירתו של אדם אחר בהמה חיה ועוף כך תורתו אחר בהמה חיה ועוף, הדא הוא דכתיב: 'זאת תורת הבהמה' ואחר כך: 'אשה כי תזריע'").

הרי למדים אנו מכאן שאף כשבאים לקלס את ה', יש לשמור על מדת דרך ארץ ולתת זכות קדימה לאלה שנבראו תחילה והם ותיקים יותר בעולם. כך נהג הקדוש ברוך הוא בעצמו, כביכול, בזמן שבא ללמד תורה לישראל והקדים תורתם לתורת האדם. וכך יש לנו לנהוג בבואנו לשבח ולספר תהלותיו של הקדוש ברוך הוא.

ויש לנו לקחת דוגמה לכך גם ממלאכי השרת, חז"ל אומרים (חולין צא:): "אין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל שירה למטה, שנאמר: 'ברן יחד כוכבי בוקר' והדר: 'ויריעו כל בני האלהים'". הרי המלאכים נוהגים מנהג דרך ארץ כלפי ישראל, שהם עולים עליהם, ולא מקדימים אותם בשירה. ומכאן עלינו ללמוד לשמור על מדת דרך ארץ בכל מקום, ואף בעבודת הקודש, בתפילותינו ובלימוד תורתנו, שהיא בבחינת "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה", כי דרך ארץ היא היא דרך שמים.